

Shahid Beheshti University
Faculty of Literature and Human Sciences
Department of History

Journal of History of Iran
Vol 19, No 1, Sprig and Summer 2026
ISSN: 2008-7357 E-ISSN: 2588-6916

DOI: <https://doi.org/10.48308/irhj.2026.240924.1441>

Research Paper

Analyzing the Religion of Naser al-Din Monshi Kermani from the Perspective of Prose “Simṭ al-’ulā li l-ḥadrat al-’ulyā” and “Nasā’im al-ashḥār min Latā’im al-akhbar”

Jamshid Roosta

Associate Professor, Department of History, Shahid Bahonar University of Kerman, Kerman, Iran. Email: jamshid.roosta@uk.ac.ir

Received: 2025/08/01 PP 161-180 Accepted: 2026/01/22

Abstract

“Simṭ al-’ulā li l-ḥadrat al-’ulyā” and “Nasā’im al-ashḥār min Latā’im al-akhbar” are two valuable works by Naser al-Din Monshi Kermani, a historian, writer, and head of the Kerman Rasa’el Divan during the reign of the Qara-Khitai government. The first book is one of the important sources of local history of Kerman during the seventh and early eighth centuries, and the second book is also a valuable work on the history of ministers, and both are written in Persian. Although some research has been conducted on the stylistic features of the prose of these two works, the present article, using the method of historical studies and an analytical approach, has addressed another aspect of the prose of these works. In this regard, the main question of the present article is: from the perspective of the prose of “Simṭ al-’ulā li l-ḥadrat al-’ulyā” and “Nasā’im al-ashḥār min Latā’im al-akhbar”, what religious approach did Naser al-Din Monshi Kermani have and is this approach evident in his literary writing? The findings of the research indicate that, based on the prose of “Simṭ al-’ulā li l-ḥadrat al-’ulyā” and “Nasā’im al-ashḥār min Latā’im al-akhbar”, Naser al-Din Monshi Kermani, in addition to presenting a positive view of the Rightly Guided Caliphs and describing and praising them, also spoke well of the Shiite Imams, which largely demonstrates his liberal approach and is far from fanaticism. In other words, in introducing individuals, he looked at their performance rather than their religion.

Keywords: “Simṭ al-’ulā li l-ḥadrat al-’ulyā” and “Nasā’im al-ashḥār min Latā’im al-akhbar”, Naser al-Din Monshi Kermani, Religious approach.

Citation: Roosta, Jamshid. 2026. *Analyzing the Religion of Naser al-Din Monshi Kermani from the Perspective of Prose “Simṭ al-’ulā li l-ḥadrat al-’ulyā” and “Nasā’im al-ashḥār min Latā’im al-akhbar”*, Journal of History of Iran, Sprig and Summer, Vol 19, no 1, PP 161-180.

Copyright:2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Introduction

Nasir al-Din Munshi Kermani, the author of two books, “*Simṭ al-’ulā li l-ḥaḍrat al-’ulyā*” and “*Nasaim al-Ashar min la’ta’im al-Akhbar*”, was born in Kerman in 668 AH. He quickly rose through the ranks and at the age of 25 he attained the position of head of the court of letters and essays of the court of the Qara khitai government. Although the political challenges of the end of the Qara khitai rule also affected Naser al-Din Munshi Kermani’s life, and with the murder of Padeshah Khatun, his troubled period also began; however, with the rise to power of the Ghorī emirs, namely Naser al-Din Muhammad ibn Burhan and his son Qutb al-Din Nikrooz in Kerman, the situation of this land and, consequently, Naser al-Din Munshi’s life improved slightly. Naser al-Din also went to the court of the Ilkhanate for a while and made some progress there, but finally he passed away in 735 AH (Monshi Kermani, 1394: Introduction/20-23). Despite all these hardships, Naser al-Din Munshi Kermani was able to publish two books in the early decades of the eighth century AH. In this regard, the present research aims to find a suitable answer to the following question: From the perspective of the prose of “*Simṭ al-’ulā li l-ḥaḍrat al-’ulyā*” and “*Nasaim al-Ashar min la’ta’im al-Akhbar*”, what was the religious approach of Nasir al-Din Munshi Kermani and is this approach evident in his literary writing? Therefore, by examining the research background in areas close to the subject of this study, it can be seen that his religious approach has not been analyzed and scrutinized. In addition, the present study seeks to investigate this religious approach by seeking help from the prose of the two books “*Simṭ al-’ulā li l-ḥaḍrat al-’ulyā*” and “*Nasaim al-Ashar min la’ta’im al-Akhbar*”, and extract his religious views from the depths of the lines of these prose works.

Materials and Methods

This research is based on collecting information from libraries and is carried out through a descriptive-analytical method. First, the data were collected and then, according to the research topic, the data were processed. In order to fulfill this purpose, the required data and information have been extracted from previous sources and researches and qualitatively analyzed until scientific results were obtained. In this article, while respecting the principle of trustworthiness, primary and secondary sources and new research related to Kerman in the seventh and eighth centuries AH have been carefully examined; then, data related to the religious practice of Naser al-Din Monshi Kermani, especially based on his own books, have been analyzed. More precisely, the sources

of research and information in this study have been studied and examined in detail in several sections and categories. These sources include Naser al-Din Monshi Kermani's books and other works related to this field. Finally, the author has extracted data from the sources, classified them and drawn scientific conclusions.

Result and Discussion

By reflecting on the works of Naser al-Din Munshi Kermani, it can be seen that while he is explaining various historical matters, he also makes references to religious issues, which can largely explain his religious tendencies and approach from the depths of his prose. Naser al-Din Munshi has spoken fully in describing the first Imam of the Shiites and has tried to emphasize the legitimacy of his caliphate and imamate by using various hadiths. Based on what can be extracted from various sources, especially the local chronicles of Kerman; the majority of the people of Kerman during the Qarakhtai era were Sunnis, and in two Sunni branches, Hanafi and Shafi'i, and many of the religious elders of Kerman are also Hanafi and Shafi'i. and as discussed in the text of the article, this is largely rooted in the place where he grew up and excelled, namely Kerman, and the time of his life, namely the era of the Qara-Khatai. A place where most of its people had a spirit of religious interaction and tolerance, and different religions have always coexisted in this land; and a government where most of its rulers, with an approach accompanied by tolerance, employed various people with different religions, including the Hanafi and Shafi'i Sunnis, the Imami Shiites, and the Sufis, in their government apparatus. By reflecting on the different parts of the two books, "Simṭ al-'ulā li l-ḥaḍrat al-'ulyā" and "Nasaim al-Ashar min la'ta'im al-Akhbar", we can see that Nasir al-Din Munshi of Kermani, with his mastery of Persian and Arabic literature, strives to teach rulers, ministers, and other statesmen the correct way and method of governance, ministry, and secretarial work, both through his secretarial and artistic prose and through his simple and fluent prose. In summary, and based on evidences, it can be seen that Naser al-Din Monshi Kermani was, on the one hand, a truly liberal individual and far from religious prejudices. This is largely rooted in the place where he grew up and excelled, i.e. Kerman, and the time of his life, i.e. the era of the Qara-Khitaei. Based on what can be extracted from the sources, especially the local chronicles of Kerman, the people of Kerman have had a spirit of religious tolerance in most historical periods and different religions have always coexisted in this land. Of course, this does not mean that there

have been no challenges and conflicts between the supporters and followers of different religions in this province at any time; but overall, the level of religious tolerance and tolerance has prevailed over challenges and conflicts.

Conclusions

The results obtained are that, based on the various narrations that Naser al-Din Munshi Kermani brought in his two works “*Simṭ al-’ulā li l-ḥaḍrat al-’ulyā*” and “*Nasā’im al-ashḥār min Latā’im al-akhbar*” and which were discussed in the text of the article; in addition to presenting a positive view of the Rightly Guided Caliphs and describing and praising them; he also spoke well of the Shiite Imams, which largely shows his liberal approach and is far from prejudice. In other words, when introducing individuals, he looked at their performance and if a person had qualities such as freedom, justice, knowledge, fairness or courage, regardless of his religion; he was admired and praised by Naser al-Din Munshi Kermani; and conversely, if a person was cruel, tyrant, uneducated and ignorant, Naser al-Din did not hesitate for a moment in criticizing and blaming him. Whether this person is a Sunni or a Shiite, a Sufi or a legalist. According to the references that Naser al-Din Munshi Kermani made to the religion of his family in the prose of “*Simṭ al-’ulā li l-ḥaḍrat al-’ulyā*”, it became clear to a large extent that he was a Shafi’i but also had religious tolerance and tolerance.

دانشگاه شهید بهشتی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه تاریخ

مجله تاریخ ایران

سال ۱۹، شماره ۱، بهار و تابستان، ۱۴۰۵
شاپا الکترونیکی: 2588-6916 شاپا: 2008-7357

DOI: <https://doi.org/10.48308/irhj.2026.240924.1441>

مقاله پژوهشی

بررسی رویکرد مذهبی ناصرالدین منشی کرمانی از منظر نثر «سیمط العلی للحضره العلیا» و «نسائم الاسحار من لطائم الاخبار»

جمشید روستا

دانشیار گروه تاریخ، دانشگاه شهیدباهنر کرمان، کرمان، ایران، رایانامه: jamshidroosta@uk.ac.ir

دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۱۰ صص ۱۶۱-۱۸۰ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۱/۰۲

چکیده

«سیمط العلی للحضره العلیا» و «نسائم الاسحار من لطائم الاخبار» دو اثر ارزشمند ناصرالدین منشی کرمانی، مورخ، ادیب و رئیس دیوان رسائل کرمان همزمان با حکومت قراختایان است. کتاب نخست، از جمله منابع مهم تاریخ محلی کرمان طی قرن هفتم و اوایل قرن هشتم و کتاب دوم نیز اثری ذی‌قیمت در تاریخ وزراء است و هر دو به زبان فارسی نگاشته شده‌اند. البته یکی با نثری منشیانه و فنی و دیگری با نثری روان و خالی از تصنع، نگارش یافته‌اند. اگرچه تاکنون راجع به ویژگی‌های سبکی نثر این دو اثر، پژوهش‌هایی انجام شده است اما نوشتار حاضر با بهره‌گیری از روش مطالعات تاریخی و با رویکردی توصیفی-تحلیلی به وجهی دیگر از نثر آثار مزبور پرداخته است. در همین راستا پرسش اصلی نوشتار حاضر عبارت از این است که از منظر نثر «سیمط العلی للحضره العلیا» و «نسائم الاسحار من لطائم الاخبار»، ناصرالدین منشی کرمانی، چه رویکرد مذهبی داشته و آیا این رویکرد در ادبیات نگارش وی مشهود است؟ یافته‌های پژوهش نشانگر آن است که بر اساس نثر «سیمط العلی للحضره العلیا» و «نسائم الاسحار من لطائم الاخبار» ناصرالدین منشی کرمانی در کنار ارائه دیدگاهی مثبت در باب خلفای راشدین و پرداختن به وصف و نعت آنان؛ از ائمه شیعه نیز به نیکی یاد کرده است و این امر تا حد زیادی رویکرد آدم‌نشان و به دور از تعصب وی را نشان می‌دهد. به عبارت بهتر وی در معرفی اشخاص بیشتر از آنکه مذهب آنها را مدنظر داشته باشد به عملکردشان نگاه کرده است.

واژه‌های کلیدی: سیمط العلی للحضره العلیا، نسائم الاسحار من لطائم الاخبار، ناصرالدین منشی کرمانی، رویکرد مذهبی.

استناد: روستا، جمشید، ۱۴۰۵. بررسی رویکرد مذهبی ناصرالدین منشی کرمانی از منظر دو اثر «سیمط العلی للحضره العلیا» و «نسائم الاسحار من لطائم الاخبار»، مجله تاریخ ایران، بهار و تابستان، سال ۱۹، شماره ۱، ۱۶۱-۱۸۰.

Copyright:© 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

مقدمه

ناصرالدین منشی کرمانی، صاحب دو کتاب «سمط‌العلی للحضرة العلیا» و «نسائم الاسحار من لطائف الاخبار»، در سال ۶۶۸ هـ ق در کرمان متولد شد. وی فرزند منتجب‌الدین عمده‌الملک یزدی بود که نزدیک به ۲۵ سال (میان سال‌های ۶۵۰ تا ۶۷۵ هـ ق) در رکاب سلطان قطب‌الدین محمد قراختایی و همسرش سلطان قتلغ‌ترکان (ترکان خاتون) خدمت می‌کرد. ناصرالدین نیز به سبب جایگاه و موقعیت پدر، در دربار قراختاییان رفت‌وآمد داشت و با توجه به استعداد فراوان در امور دیوانی، به سرعت مراتب پیشرفت را پیمود؛ چنان‌که در سن ۲۵ سالگی به منصب ریاست دیوان رسائل و انشای دربار پادشاه‌خاتون قراختایی رسید. وی خود در آغازین صفحات کتاب «سمط‌العلی للحضرة العلیا» به این موضوع اشاره کرده است: «شغل انشای ممالک کرمان بدین ضعیف حوالت رفت... و منصب دیوان رسالت کرمان که متصدیان آن همیشه افاضل معتبر و اکابر نامور بودند، هر یک از راه شرف مقبل روزگار و از روی عزّ امیر و رئیس فرقه فضلا و تاج فرق فصحا گشته، بر وی مقرر داشتند...» (منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۶؛ منشی کرمانی، ۱۳۹۴: ۹-۸).

اگرچه چالش‌های سیاسی اواخر حکومت قراختاییان بر زندگی ناصرالدین منشی کرمانی نیز تأثیر گذاشت و با قتل پادشاه‌خاتون، دوران پریشانی احوال وی آغاز شد، اما با قدرت‌گیری امرای غوری، یعنی ناصرالدین محمد بن برهان غوری و پسرش قطب‌الدین نیکروز در کرمان، وضعیت این سرزمین و به تبع آن زندگی ناصرالدین منشی تا حدی بهبود یافت. وی مدتی نیز به دربار ایلخانان رفت و در آنجا پیشرفت‌هایی به دست آورد، اما سرانجام در سال ۷۳۵ هـ ق دار فانی را وداع گفت (منشی کرمانی، ۱۳۹۴: مقدمه، ۲۰-۲۳). به گفته فصیح خوافی، مدفن او در سرخاب تبریز است (خوافی، ۱۳۸۶: ۷۰۷). با وجود تمام این نامالیامات، ناصرالدین منشی کرمانی توانست در دهه‌های آغازین سده هشتم هجری قمری دو کتاب «سمط‌العلی للحضرة العلیا» (۷۱۵ هـ ق) و «نسائم الاسحار من لطائف الاخبار» (۷۲۵ هـ ق) را تألیف کند. افزون بر این، اثر ارزشمند دیگری با عنوان «درّه الاخبار و لمعه الانوار» (۷۳۰ هـ ق) را نیز - که ترجمه‌ای از کتاب «تتمه صوان الحکمه» اثر ابوالحسن علی بن زید بیهقی است - از عربی به فارسی ترجمه کرد و بخش‌هایی نیز بر آن افزود.

در همین راستا، پژوهش حاضر در پی پاسخ‌گویی به این پرسش است که: از منظر نثر دو اثر «سمط‌العلی للحضرة العلیا» و «نسائم الاسحار من لطائف الاخبار»، ناصرالدین منشی کرمانی چه رویکرد مذهبی‌ای داشته و آیا این رویکرد در ادبیات نگارش او بازتاب یافته است؟ بررسی ادبیات پژوهشی این موضوع نشان می‌دهد که طی دهه‌های اخیر، در مقدمه‌ای که مرحوم عباس اقبال آشتیانی (۱۳۶۲) بر کتاب «سمط‌العلی للحضرة العلیا» نگاشته و نیز در مقدمه جامع و مفصلی که مریم میرشمسی (۱۳۹۴) بر

تصحیح دوباره این کتاب افزوده است، مطالب ارزشمندی درباره ناصرالدین منشی کرمانی و شیوه تاریخ‌نگاری او ارائه شده است. افزون بر این، مریم میرشمسی کتاب مختصر اما مفیدی با عنوان «ناصرالدین منشی کرمانی» نیز نگاشته که در سال ۱۳۹۸ به همت نشر یادگاران همایون منتشر شده است. در این اثر نیز به اختصار مباحثی درباره زندگی، زمانه و شیوه تاریخ‌نگاری ناصرالدین منشی کرمانی مطرح شده است. علاوه بر این آثار، باید به کتاب «تاریخ‌نگاری در کرمان» نوشته شمس‌الدین نجمی (۱۳۹۰) اشاره کرد که فصل سوم آن به ناصرالدین منشی کرمانی اختصاص یافته و نویسنده کوشیده است به زندگی‌نامه و تألیفات او بپردازد. همچنین برخی مقالات نیز مطالب مفید و ارزشمندی درباره آثار ناصرالدین منشی کرمانی ارائه کرده‌اند؛ از جمله مقاله «بازتاب مفهوم ایران و اندیشه ایرانی در آثار ناصرالدین منشی کرمانی» نوشته فریدون الهیاری (۱۳۸۸) و مقاله «نقد کتاب نسائم‌الاسحار من لطائم‌الاجبار» (سید مصطفی مجرد ۱۳۸۵)

بر این اساس، بررسی پیشینه پژوهش در حوزه‌های مرتبط با موضوع حاضر نشان می‌دهد که اگرچه در آثار یادشده-عم از کتاب و مقاله-مطالب ارزشمندی درباره زندگی، زمانه و شیوه تاریخ‌نگاری ناصرالدین منشی کرمانی ارائه شده است، اما رویکرد مذهبی او به‌طور مستقل مورد تحلیل و بررسی قرار نگرفته است. از این‌رو، پژوهش حاضر می‌کوشد با تکیه بر نثر دو اثر «سمط‌العلی للحضرة‌العلیا» و «نسائم‌الاسحار من لطائم‌الاجبار»، این رویکرد مذهبی را بررسی کرده و دیدگاه‌های مذهبی نویسنده را از خلال سطور این آثار استخراج کند.

رویکرد مذهبی ناصرالدین منشی کرمانی در «سمط‌العلی للحضرة‌العلیا»

با تأمل در کتاب «سمط‌العلی للحضرة‌العلیا» می‌توان دریافت که ناصرالدین منشی کرمانی به هنگام بیان مطالب مختلف تاریخی، اشاراتی نیز به مسائل مذهبی دارد که تا حد زیادی می‌توان گرایشات و رویکرد مذهبی وی را از لابه‌لای نثر وی تبیین کرد. نخست آنکه وی در مقدمه کتاب «سمط‌العلی للحضرة‌العلیا» ضمن حمد و ثنای پروردگار دو عالم و حضرت رسول(ص)؛ از خلفای راشدین سخن به میان آورده و اگرچه به ستایش خلفای اول تا سوم نیز پرداخته است اما آنچه در وصف و نعت امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام آورده، بسیار قابل تأمل است:

«و چون مسند خلافت و وساده امامت، متکا و موطن قدم مبارک خاتم خلفا و اشرف خلفا و منشوردار هل آتی و سرافراز لافتی، محل وحی و نجل جود، معدن جلم و مدینه علم، مجتبی مزکی معلی، کاشف کل کربه و بؤس، المشرف بتشریف انت منی بمنزله هارون من موسی، خامس اهل عبا و بعل سیده النساء، مصباح الدجی والعروه الوثقی لمن اهتدی، من کان سیفه علی

الکفار مُنتَضی، امیرالمؤمنین علی المرتضی، اعطاهُ اللهُ الرِّضوان الاعلی گشت؛ بوستان ملت را به عهدِ علم، خرم و بنیان دین را به عماد عدل، محکم فرمود؛ و اگر خواهند تا کسی را ستایند که نامهء نسبش از حضرت رسالت، عنوانِ لَحْمِکَ لَحْمی و دَمِکَ دَمی داشته باشد و جامهء حسبش از بارگاه نبوت، طرازِ اَدَبِی رَبِّی فاحسن تَأَدِیبی و اَدَبُ عَلِیًّا فَأَحْسَنُ تَأَدِیبه، رخسار امامتش به گلغونه مَن کُنْتَ مَولاه فَهَذَا عَلِیُّ مَولاه، مُورَد آمده و مبانی خلافتش به اساسِ اَدْرِ الحَقِّ مع عَلِیُّ کیفما دارِ مُؤَدَّ گشته، آفتاب را به بلندی و روشنایی نسبت کرده باشند؛ و هر آینه چون جمال به غایت رسد دست مشاطه بیکار ماند. چه حاجت است به زینت جمالی لیلی را،
 به زیورها بیاریند وقتی خوب رویان را تو سیمین تن چنان خوبی که زیورها بیارایی»
 (منشی کرمانی، ۱۳۹۴: ۳-۲)

بدین ترتیب ناصرالدین منشی در توصیف حضرت علی علیه السلام، سنگ تمام گذاشته و با بکارگیری احادیث مختلف کوشیده است بر حقانیت خلافت و امامت وی تأکید ورزد. بر اساس آنچه از لابه لای منابع و به ویژه تواریخ محلی کرمان می توان استخراج نمود؛ اکثریت مردم کرمان در عصر قراختایی، اهل تسنن و در دو شاخه سنی حنفی و شافعی بوده و بسیاری از بزرگان مذهبی کرمان نیز حنفی و شافعی مذهب اند (منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۴۴؛ تاریخ شاهی، ۱۳۹۰: ۴۲۷). البته اندکی پیش از تسلط قراختاییان بر کرمان و به ویژه همزمان با حکومت سلجوقیان بر این دیار نیز اوضاع به همین شکل بود و افضل الدین ابوحامد کرمانی در کتاب «عقد العلی للموقف الاعلی»، نیز این مطلب را بیان کرده و بر این عقیده است که اکثریت مردم کرمان، اهل تسنن در دو شاخه حنفی و شافعی هستند:

«و از خصایص کرمان که بدان معنی ممتازست و درین خاصیت بی انباز، دین داری و پاک اعتقادی و اسلام پروری و توحید گستری اهل اوست، بحمدالله تعالی آن خاک مقدس از قاذورات تشبیه و تعطیل و زندقه و رفض و اعتزال و جبر و قدر مطهرست و دامن اعتقاد هیچ کرمانی به غبار این خیالات نیالوده، کعبه تبت او از زعزعه فیل شرک، مصون بوده و حریم حرمت او از وعوعهء سگ الحاد منزه، همه دست در شاخ و اعتصموا بحبل الله زده، تکیه بر عصای عَلَیکم بدین العجائز کرده خدای را به یگانگی و پاکی شناسند و محمد را صلی الله علیه رسول بحق دانند و چهار یار را بد نگویند و دشمنی نکنند و اول ایشان و مقدم ابوبکر صدیق شناسند پس عمر پس عثمان پس علی و مذهب ایشان مذهب امام اعظم ابوحنیفه و امام مطلق شافعی، مطلبی زیادت نه و چنانکه ساحت اعتقاد اهل کرمان از خیابث خیالات بریست و به مزاین توحید و سنت آراسته، بواطن و طبایع ایشان به صدق لهجت و فرط مروّت و فضل تواضع و توقیر اهل علم و محبت

غربا و طاعت امرا ممتلیست...» (افضل‌الدین کرمانی، ۲۵۳۶: ۱۳۳-۱۳۲).

درباره مذهب حاکمان قراختایی^۱ کرمان نیز باید عنوان کرد که اگرچه در تسنن حکام قراختایی، تردیدی نیست اما در هیچ‌کدام از منابع، حنفی یا شافعی بودن آنها به طور قطع، بیان نگردیده است. البته بر اساس برخی قرائن و شواهد به نظر می‌رسد که گرایش آنها به مذهب شافعی بیشتر بوده است و یا لاقلاً برخی از اصلی‌ترین حاکمانشان و به ویژه ترکان خاتون قراختایی به مذهب شافعی گرایش بیشتری داشته است (روستا، پورمهدی زاده: ۱۳۹۹: ۲۸-۱۱). چرا که ترکان خاتون با دعوت از علمای شافعی همچون شهاب‌الدین توران‌پشتی و فرزندان سیف‌الدین باخرزی سعی در تقویت این مذهب داشته است و موقوفاتی را برای این افراد تعیین نمود و یا این که برای برهان‌الدین باخرزی پسر سیف‌الدین باخرزی، خانقاهی ساخت (ن.ک: کیانی، ۱۳۸۰: ۲۲۷؛ روستا، پورمهدی زاده: ۱۳۹۹: ۲۸-۱۱). در واقع شاید به علت همین توجه ترکان خاتون به فقهای شافعی و دعوت از آنها بود که سبب شد حسادت شهاب‌الدین زوزنی - که مذهب حنفی داشت - برانگیخته شود و به ترکان خاتون تهمت بزند و حتی بعد از مرگ وی نیز موقوفات او را باطل اعلام کند (ن.ک: منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۴۳-۴۲).

صاحب کتاب «سمط‌العلی للحضره‌العلیا» علاوه بر ارائه توصیفات فراوان در بزرگداشت مقام و پاسداشت جایگاه و مرتبه حضرت علی علیه‌السلام؛ به نکوهش معاویه بن ابی‌سفیان پرداخته است و چنین بیان می‌دارد که:

«و معاویه ابن ابی‌سفیان، اختلاف در میان اُمت انداخت همچنان که ابلیس اختلاف در خلیقت؛ ... به سبب آنکه در روی امام بحق و خلیفه مطلق، تیغ مقاتلت کشید و با امیرالمؤمنین اسدالله الغایب و لیث بنی‌غالب علی بن ابیطالب در مضمار خلافت و امامت دعوی مبارات و مجارات کرد ... به رقم بغی و طغیان مرقوم شد و به سَمَتِ ظلم و عدوان مرسوم گشت» (منشی کرمانی، ۱۳۹۴: ۴-۳).

ناصرالدین منشی، بدین ترتیب به بیان نقاط ضعف معاویه بن ابی‌سفیان پرداخته و بر این عقیده است

۱. اجداد اصلی قراختاییان در منچوری و سپس در سرزمین چین شمالی، همچون بسیاری دیگر از مردمان آن نواحی دارای مذهب بودایی بودند (ن.ک: باسورت، ۱۳۸۱: ۴۰۰). آنان پس از رانده شدن از چین نیز همین مذهب را حفظ کردند و بعد از ورود به آسیای مرکزی و ایجاد حکومت جدیدشان در این منطقه بر مذهب خودشان باقی ماندند (Biran, 2005: 178-179). اگرچه ابن‌اتیر، دین آنها را مانوی دانسته است و به هنگام معرفی گورخان قراختایی چنین می‌نگارد: «کوخان چینی دستار و سربند و جامه پادشاهان چین را در بر می‌کرد و مذهب او نیز آئین مانی بود» (ابن‌اتیر، ۱۳۷۱: ۲۶/۴۸). اما با توجه به کاوش‌های صورت گرفته در نواحی آسیای میانه و قلمرو پیشین قراختاییان، طی دهه‌های اخیر، بودایی بودن آنها ثابت گردیده و حتی معابدی از آنها نیز کشف شده است (Biran, 2005: 178-179). البته برخی از محققان بر این عقیده هستند که علاوه بر آیین بودایی، بعضی از آداب و رسوم آیین‌های بومی کیتان‌ها در منچوری و سپس چین شمالی، پس از تشکیل حکومت قراختاییان، هنوز در بین مردمان قراختایی رواج داشته است. برای نمونه «یه لیو داشی»، نخستین حاکم قراختایی، در آغاز نبردهای خود با دشمنان، همواره از رسم قربانی کردن استفاده می‌کرد. وی قبل از شروع لشکرکشی، گاوی خاکستری و اسبی سفید را به نیت آسمان، زمین و اجداد خود قربانی می‌کرد و اعتقاد داشت که این عمل ضمن آنکه بالا را از وی و مردمان تحت قلمرواش دور خواهد کرد مقدمات پیروزی در نبردها را نیز فراهم می‌نماید (Biran, 2001: 77-84; Biran, 2005: 172-176).

که معاویه به سبب جنگ با علی علیه‌السلام و دعوی بی‌هوده بر سر مسأله خلافت، بر امام بَحق طغیان کرده و موجبات ایجاد اختلاف میان اُمَّتِ مسلمان را فراهم کرده است. وی درباره یزید بن معاویه نیز با تندی و عتاب سخن به میان آورده است:

«ملعون ابد و مخدول سرمد، آن راه شقاوت را برید، ثانی ابلیس، یزید؛ اول گزنده‌ای که دامن عصمت‌نسب نبوت را به دندان بی‌باکی گرفت، متقلد خطب امارت و مملکت گشت، پرده زردوز بر در مستراح فرو گذاشته آمد؛ سگی عقور با قلاده زرین در محراب ایستاده، بوم شوم، آشیان شهباز پرواز را نشیمن ساخت، کفتار مُردار، عرین شیر دلیر را مسکن گردانید...» (منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۳؛ منشی کرمانی، ۱۳۹۴: ۴).

با مطالعه سایر صفحات کتاب «سمط‌العلی للحضره‌العلیا» می‌توان دریافت که وی از یک سو به توصیف خلفای راشدین و به ویژه علی علیه‌السلام پرداخته است؛ اما از سوی دیگر و به هیچ وجه خلافت امویان و مروانیان را نمی‌پسندد. همانگونه که بیان گردید وی معاویه و فرزندش یزید را بسیار نکوهش کرده و در ادامه به اضمحلال امویان توسط ابومسلم خراسانی پرداخته است «ابومسلم، صاحب الدعوه را توفیق آسمانی و عنایت ربانی رفیق گشت و به تیغ آبدار آتش بار صاعقه کردار، بسیط زمین را از اوساخ و اوضار تغلب و تجبر ملوک و امرای بنی امیه و مروانیان، مطهر و مصفا گردانید...» (منشی کرمانی، ۱۳۹۴: ۴). تنها خلیفه از امویان که ناصرالدین منشی کرمانی از وی به نیکی یاد کرده عمر بن عبدالعزیز است. منشی کرمانی به هنگام بیان مطالبی راجع به تاریخ و پیشینه سرزمین کرمان، از این خلیفه یاد کرده و بر این اعتقاد است که اولاً شهر بردسیر^۱ (شهر کرمان امروزی) همزمان با حکومت این خلیفه به طور کامل به دست مسلمانان افتاد و ثانیاً عمر بن عبدالعزیز به سبب خدماتی که انجام داده و به ویژه بدان علت که سب و لعن اهل بیت علیهم‌السلام را از منابر حذف کرده است؛ اگر ارتباطی نسبی با خاندان نبوت و اهل بیت می‌داشت چه بسا که می‌توانستیم وی را در سلک امامان جای دهیم:

«شهر بردسیر در زمان معدلت عدل ملوک اسلام، غزه و خلاصه امرای بنی امیه، عمر بن عبدالعزیز رحمه‌الله علیه، مُسلم و مستخلص گشت و از معاهد و بقاع خیر که به فرمان او بنا کرده اند، مسجد جامع داخل شهر کرمان است... و حقیقت آنکه اگر آن عادل مبارک‌ایالت

۱. بسیاری از جغرافی‌دانان مسلمان و برخی از مورخین، بر این عقیده هستند که شهر کرمان (مرکز ایالت کرمان) توسط اردشیر بابکان، پادشاه ساسانی ساخته شده و از همین رو نام آغازین این شهر «به‌اردشیر»، «باد اردشیر»، «بیه اردشیر» یا «ویه ارتخشیر» بوده که به معنای «جای نیک اردشیر» است و سپس این نام به مرور زمان به صورت «بردسیر»، تلفظ شده و یا حتی به قول بعضی دیگر، بردسیر، نامی است که پس از تصرف به‌اردشیر توسط اعراب مسلمان، بر این شهر نهاده شده و یا به عبارت بهتر، معرب به‌اردشیر است؛ از نظر برخی جغرافی‌دانان و مورخین، گواشیر نیز تلفظ دیگری از به‌اردشیر است و در زبان مردمان کرمان، بدین صورت، بیان می‌شده است (مقدسی، ۱۳۶۱: ۲/ ۵۸۲-۶۸۱؛ حموی، ۱۳۸۰: ۱/ ۴۸۵؛ حافظ ابرو، ۱۳۷۵: ۱۲/ ۳؛ منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۱۲-۱۳). البته در برخی از منابع تاریخی، تلفظ گواشیر بعضاً به اشکال مختلفی همچون «جواشیر» (جویی، ۱۳۸۵: ۲/ ۱۴۹؛ جوزجانی، ۱۳۶۳: ۲/ ۱۸۳)، «کواشیر» (عتبی، ۱۴۲۴: ۳۱۳)، «واشهر» (گردیزی، ۱۳۶۳: ۲۰۸) و «گوسیر» (فومنی گیلانی، ۱۳۴۹: ۲۷) نیز آمده است.

را به ارومه مقدسه مصطفوی و مرتضوی یا به جرثومه طاهره مطلبی، شرف انتما و اعتزائی بود، اطلاق اسم خلافت بر وی از جاده ادب منحرف نمودی و تقلید عهده امامت مسلمانان بر ذمه تقوی شعارش به رقم وضع الشیء فی موضعه مرقوم بودی، چه چون متکفل خطب ایالت و امارت گشت پس از آنکه بخار ظلم و عدوان اسلاف جائر را به بخور عدل و انصاف، بدل کرد و مشام عالمیان را بدان معطر فرمود و از منهاج روش ناپسندیده آبا و اعمام، تنگب واجب دانست، رفع غوائل ذمیمه ایشان از قذف و سب اهل بیت که شعار خطب منابر گشته بود و غیر ذلک، من البدع الشنیعه الامویّه و السنن الفضیحه المروانیّه، اشارت راند...» (منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۱۴).

ناصرالدین منشی در ادامه بیان مطالب تاریخی خود در کتاب «سمط‌العلی للحضره‌العلیاء»، مباحث سیاسی-مذهبی دیگری را نیز مطرح می‌نماید که تا حد زیادی ما را در دستیابی به آراء مذهبی وی رهنمون می‌شود. برای نمونه ناصرالدین منشی اقدامات سلطان محمود غزنوی جهت تقویت اهل سنت و جماعت را ستوده است و در زمان بیان مطالبی راجع به حکومت سلطان محمود غزنوی چنین بیان می‌دارد: «پادشاه عادل غازی، یمین‌الدوله ابوالقاسم محمود بن سبکتگین... در تقویت اهل سنت و جماعت و محو صور هوی و بدعت و طی بساط ظلم و عدوان و نشر صحیفه عدل و احسان و کسر هیاکل اوٹان و اصنام و هدم بیع و کنایس مستحذته در بلاد کفر و اسلام به اقصی‌الغایه برسید...» (منشی کرمانی، ۱۳۹۴: ۵).

در عوض هر کجا به شیعیان اسماعیلی اشاره می‌کند به نکوهش آنان پرداخته و با عباراتی منفی از آنها یاد می‌کند. برای مثال همزمان با بیان حکومت ایران‌شاه بن تورانشاه، از گرایش این پادشاه سلجوقی کرمان به اسماعیلیه، سخن به میان آورده و وی را با عبارتی همچون مطعون، ملعون و زندیق مورد خطاب و عتاب قرار داده است:

«[با مرگ عمادالدینا والدین ملک تورانشاه] سلاله مطعون و نتیجه ملعونش، ایران‌شاه که از پدر چون خاکستر از آتش آمد، حاکم شد و به سبب آنکه با باطنیان و ملاحده ملاحین، مکاتبت و مصادقت ورزید و از ربقه اسلام و ایمان منخلع شد، بر قلع او جمهور اعیان متفق‌النیه و مجتمع‌الهمه شدند و خواص و عوام به فتوای ائمه عهد، قاضی ابوالعلاء بکویه قدس الله روحه و امام تاج‌الفقراء که هر دو از علمای اولیا و اتقیا و اصفیا بودند، به اباحت خون آن زندیق، بر فتک و قتل او انگیخته گشتند...» (منشی کرمانی، ۱۳۹۴: ۲۵-۲۴).

آراء مذهبی ناصرالدین منشی کرمانی در «نسائم الاسحار من لطائف الاخبار»

از دیگر آثارِ منشور ناصرالدین منشی می‌توان به «نسائم الاسحار من لطائف الاخبار» اشاره کرد که در واقع کتابی در تاریخ وزراء است و مؤلف در این کتاب - که در سال ۷۲۵ ه.ق نگاشته - به شرح حیات و اقدامات وزراء پرداخته و از وزرای خلفای راشدین آغاز کرده تا وزارت تاج‌الدین علیشاه گیلانی (متوفی به ۷۳۴ ه.ق) پیش می‌آید. انشاء ناصرالدین در این کتاب، روان و پخته و خالی از تصنع است مگر مقدمه آن که به رسم دیباچه‌های غالب کتب با انشاء مزین، نگارش یافته است. (منشی کرمانی، ۱۳۹۴: مقدمه ۳/۸؛ صفا، ۱۳۷۸: ۱۳۴۰/۳-۱۲۳۹). نسائم الاسحار، بعد از مقدمه‌ای در تقدیم کتاب به خواجه نصرت‌الدین عادل نسوی معروف به صاین وزیر (که در سال ۷۲۴ و ۷۲۵ ه.ق سمت وزارت ایلخان ابوسعید بهادرخان را داشته است) از شرح وزراء سخن به میان آورده است. (منشی کرمانی، ۱۳۶۴: مقدمه ب؛ میرافضلی، ۱۳۸۶: ۳۰۷). این اثر منشور «از جنبه تاریخی و از جهت نثر فارسی اهمیت و ارزش بسزایی دارد و در باب خود از کتب نفیسه مهمه بی‌نظیر به شمار می‌رود، چنانکه از ملاحظه مطالب کتاب و مطابقه آن با مطالب دستورالوزراء خواندمیر و آثار الوزراء سیف‌الدین حاجی عقیلی برمی‌آید؛ این کتاب اس و اساس و مبنای اصلی آن دو کتاب بوده است که مؤلفان آنها مطالب آن را فرا گرفته و با تصرفاتی در آن مطالب طبق سلیقه خود [عمل کرده‌اند]» (منشی کرمانی، ۱۳۶۴: مقدمه ب).

مرحوم میرجلال‌الدین حسینی ارموی (محدث) در مقدمه مفصل و بسیار ارزشمندی که بر کتاب «نسائم الاسحار من لطائف الاخبار» نوشته است، اهمیت و ضرورت آشنایی با این اثر منشور را اینگونه بیان داشته‌اند: «نویسنده کتاب، در تراجم اشخاص به طور کلی از حد اعتدال و میزان عدالت بیرون نشده به مدح و قدح بی‌مورد نپرداخته بلکه در هر مورد حتی در باب ممدوحین خود که در مقدمه کتاب نام ایشان را برده و به مدح ایشان پرداخته، مبالغه و اغراق و گزاف‌گوئی نکرده است...» (منشی کرمانی، ۱۳۶۴: مقدمه ه، و).

با مطالعه صفحات مختلف کتاب «نسائم الاسحار من لطائف الاخبار» می‌توان دریافت که ناصرالدین منشی کرمانی در این کتاب نیز به هنگام بیان حوادث مختلف و یا تشریح زندگی و زمانه برخی از وزراء، به نکاتی اشاره کرده است که تا حدی آراء مذهبی وی را آشکار می‌سازد. در توضیح این مهم باید اینگونه بیان داشت که برای نمونه به هنگام بیان وزرای خلفای راشدین، به مدح خلیفه ابوبکر پرداخته و عثمان بن عفان را وزیر او می‌داند. همچنین جملاتی در مدح خلیفه عمر بن خطاب آورده و عبدالله بن ارقم را وزیر وی معرفی می‌کند. سپس با جملاتی به وصف و نعت خلیفه عثمان پرداخته و مران بن حکم را وزیر وی می‌داند. در گام بعد از علی بن ابیطالب به نیکی یاد کرده و ضمن آنکه وی را خاتم خلفا

و اشرف حلفا معرفی کرده است؛ عبدالله بن ابی رافع را وزیر این خلیفه می‌داند:

«خلیفه رسول حبیب امین در مشهد و مغیب صفوه اصرهار و زینت اخیار، ثانی اثنین اذهما فی الغار صدیق اکبر ابوبکر رضی الله عنه را وزیر، امیرالمسلمین عثمان بن عفان بوده است؛ امیرالمؤمنین و قاتل المشرکین قاهر عبده و دّ و سواع و قامع عنده نصّ و اجماع امام صاحب صلابت و خلیفه وافر سطوت، سالک مسالک صدق و صواب، عمر بن خطاب رفع الله فی جواره مکانه را وزیر عبدالله بن ارقم، که از کبار و مشاهیر و اعیان جماهیر صحابه بوده است و امام المؤمنین صاحب الهجرتین، ختن النبّی علی ابنتین، مجهز العسرتین عثمان ذی النورین خصه الله بالرضوان را وزیر، مروان بن الحکم؛ امیرالمؤمنین و امام المتّقین و یسوعوب المسلمین و المنزل فی حقّ ابن عمّه خاتم النبیین و ما ارسلناک الاّ رحمه للعالمین، عنصر ابرار و معدن سکینه و وقار، خاتم خلفا و اشرف حلفا و منشوردار هل آتی و سرافراز لافتی، نحل وحی و فحل جود و معدن حلم و مدینه علم، اسدالله الغالب، لیث بنی غالب، علی بن ایطالب علیه افضل الرّضوان و التّحیات را وزیر، عبدالله بن ابی رافع بوده است؛ و وزیر معاویه بن ابی سفیان و پسر لعین او یزید علیه ما یستحقّ، سرجون بن منصور الرومی بوده...» (منشی کرمانی، ۱۳۶۴: ۱۲).

و یا به هنگام تشریح وزارت فضل بن سهل (وزیر خلیفه مأمون عباسی)؛ خدمات و اقدامات وی را ستوده و به این نکته اشاره می‌کند که قتل فضل بن سهل توسط مأمون عباسی به سبب محبت و ارادت بود که این وزیر به اهل بیت و آل طه علیهم السلام داشت. منشی کرمانی، حتی برای فضل بن سهل از صفت شهید استفاده کرده است:

«و وزیر مأمون بن هارون، فضل بن سهل الملقّب بذی الریاستین بود، عالم و حکیم و متبحّر و قوی بطش و چابک سوار و عالی همّت و به سبب محبت اهل البیت و آل طه و یس، مأمون به قتل او حکم کرد و فضل در احکام نجوم مهارتی تمام داشت و تسییر درجات طالع خود و هیلاج و غیرها کرده و نوشته که در فلان وقت، میان آب و آتش وفات او باشد و همانروز معین در حمام، شهید شد» (منشی کرمانی، ۱۳۶۴: ۱۸).

صاحب کتاب «نسائم الاسحار من لطائف الاخبار» به هنگام پرداختن به حیات و اقدامات وزیر شرف‌الدین ابوطاهر سعد بن علی بن ممیسه قمی - که مدت زمانی وزارت سلاطین سلجوقی را عهده‌دار بوده است - از فضائل این وزیر، یاد کرده و معتقد است که پس از درگذشت این وزیر؛ وی را در خراسان دفن کردند و «در جوار مشهد امامی رضوی به طوس علی ساکنه التحیه و الرضوان مدفونست» (منشی کرمانی، ۱۳۶۴: ۶۰). نوع ادبیات وی در باب امام رضا علیه السلام، بسیار محترمانه است و یا در بخش دیگری از

کتاب و آنجا که از اهمیت منصب وزارت یاد کرده است چنین بیان می‌دارد که: «و مؤکد این معنی آنست که امام زید بن زین العابدین علی بن الحسین علیهم التحیه و الرضوان به وقت آنکه شیعه‌ء او گفتند که اگر متابعت و مشایعت ما می‌خواهی در صاحبین طعن و لعن جایز دار؛ فرمود که والله لا اطعن وزیری جدی، فَرَفُوهُ فَمَمُوا بِذَلِكَ الرَّافِضَهُ» (منشی کرمانی، ۱۳۶۴: ۳-۴).

اما آنجا که از اسماعیلیان، یاد کرده همواره از صفت ملاعین و مخاذیل در توصیف آنان استفاده نموده است. برای نمونه به هنگام بیان زندگی و اقدامات وزیر جلال الدوله ابوعلی، که منصب وزارت خلیفه المسترشد بالله عباسی را برعهده داشته است، قتل خلیفه توسط اسماعیلیان را اینچنین بیان کرده است: «... در انتهای این احوال، خلیفه را به مراغه، فدائیان ملاعین و ملاحدهء مخاذیل، کارد زدند و وزیرش را نیز قصد کردند» (منشی کرمانی، ۱۳۶۴: ۳۲).

تبیین مذهب ناصرالدین منشی کرمانی بر اساس نثر وی

بر اساس مطالب فوق‌الذکر و آنچه از لابه‌لای نثر ناصرالدین منشی کرمانی در دو کتاب «سمط‌العلی للحضره‌العلیا» و «نسائم الاسحار من لطائم الاخبار» برمی‌آید؛ می‌توان مذهب وی را مورد تحلیل و تبیین قرار داد:

الف) نخست آنکه وی نسبت به خلفای راشدین رویکردی بسیار مثبت دارد و همواره و در هر دو اثر فوق، هر کجا نامی از خلفای راشدین آورده، در وصف و نعت آنان سخن گفته و به طور ویژه از صفات حضرت علی علیه‌السلام یاد کرده است (منشی کرمانی، ۱۳۶۴: ۱۲). ناصرالدین منشی از خلیفه اول با این صفات، به نیکی یاد کرده است: «زینت‌اخیار، ثانی‌اثنین اذهما فی الغار، صدیق‌اکبر ابوبکر رضی‌الله‌عنه» (منشی کرمانی، ۱۳۶۴: ۱۲). وی خلیفه دوم را نیز اینگونه ستوده است: «امیرالمؤمنین و قاتل‌المشرکین... امام صاحب‌صلابت و خلیفه‌ء وافر سطوت، سالک‌مسالک صدق و صواب، عمر بن خطاب رفع‌الله‌فی‌جواره‌مکانه» (همانجا)؛ در باب خلیفه عثمان بن عفان نیز از صفات نیک استفاده کرده است: «امام‌المؤمنین صاحب‌الهجرتین، ختن‌النبی‌علی‌ابنتین، مجهز‌العسرتین عثمان‌ذی‌النورین خصه‌الله‌بالرضوان» (همانجا). همانگونه که بیان گردید ناصرالدین منشی، حضرت علی (ع) را نیز بسیار ستوده و در وصف ایشان اینگونه نگاشته است: «خاتم‌خلفا و اشرف‌حلفا و منشوردار هل‌آتی و سرفراز‌لافتی، نحل‌وحی و فحل‌جود و معدن‌حلم و مدینه‌علم، اسدالله‌العالم، لیث‌بنی‌غالب، علی‌بن‌ایطال‌علیه‌افضل‌الرضوان و التحیات» (همانجا).

ب) از سویی دیگر هر کجا نامی از خلفای اموی آمده است، آنان را مورد عتاب و نکوهش قرار داده و به طور ویژه به ملامت معاویه بن ابی‌سفیان و فرزند وی یزید پرداخته است. ناصرالدین منشی معتقد

است که معاویه با طغیان علیه خلیفه و امام یحیی زمامه خود، در میان اُمَّت اختلاف انداخت «و به سَمَتِ ظلم و عدوان مرسوم گشت» (منشی کرمانی، ۱۳۹۴: ۴). وی، یزد بن معاویه را نیز با عباراتی همچون ملعون ابد، مخذول سرمد، ثانی ابلیس و ... مورد عتاب قرار داده است (همانجا).

ج) ناصرالدین منشی کرمانی در هر دو کتاب مزبور، هر کجا نامی از اسماعیلیان آورده به شدت آنها را مورد عتاب و ملامت قرار داده و از واژه‌هایی همچون ملاحدهء ملاعین، باطنیان مطعون، ملعون و زندیق استفاده کرده است (منشی کرمانی، ۱۳۹۴: ۲۵-۲۴). وی حتی حکام و سلاطینی همچون سلطان محمود غزنوی، سلطان محمد سلجوقی و سلطان سنجر سلجوقی را به جهت سرکوب اسماعیلیان و حفظ مذهب سنت و جماعت ستوده است (منشی کرمانی، ۱۳۹۴: ۵؛ منشی کرمانی، ۱۳۶۴: ۴۳-۴۲).

د) ناصرالدین منشی کرمانی، هر کجا نامی از انسان‌های آزاده، عادل، باانصاف و شجاع آورده است؛ از آنان به نیکی یاد کرده است، خواه از اهل سنت باشند یا از رهبران شیعی؛ خواه از خلفای اموی باشند یا از وزرای ایرانی. شخصیت‌های بزرگی همچون امام علی (ع)، امام حسین (ع)، امام رضا (ع) را ستوده است. از عمر بن عبدالعزیز، خلیفه اموی، به نیکی بسیار یاد کرده است. وزرای همچون فضل بن سهل، خواجه عمیدالملک کندری، خواجه نظام‌الملک طوسی و ... را به نیکوترین وجهی ستوده است (منشی کرمانی، ۱۳۹۴: ۲، ۳، ۴، ۲۰، ۴۳؛ منشی کرمانی، ۱۳۶۴: ۱۲، ۱۸، ۴۸، ۴۹، ۶۰).

در مجموع و بر اساس این قرائن و شواهد می‌توان دریافت که ناصرالدین منشی کرمانی، از یک سو واقعاً فردی آزادمنش و به دور از تعصبات مذهبی بوده است. این امر تا حد زیادی ریشه در مکان رشد و تعالی او یعنی کرمان و زمانه زندگی‌اش یعنی عصر قراختاییان دارد. بر اساس آنچه از خلال منابع و به ویژه تواریخ محلی کرمان می‌توان استخراج نمود مردمان کرمان در اکثر دوره‌های تاریخی دارای روحیه تساهل مذهبی بوده و همواره مذاهب گوناگون در این سرزمین هم‌زیستی داشته‌اند. البته این بدان معنا نیست که در هیچ دوره زمانی مابین طرفداران و پیروان مذاهب گوناگون در این ایالت، چالش و درگیری نبوده است؛ اما در مجموع میزان تساهل و تسامح مذهبی بر چالش‌ها و درگیری‌ها، برتری و رجحان داشته است. به قول مرحوم باستانی پاریزی:

«سرزمین کرمان به علت دورافتادگی و محاط بودن در بیابان‌های بی‌پایان و بریدگی از سایر ولایات، ناچار بود همیشه خود قائم بالذات باشد و با طبیعت خشمناک، مبارزه کند و در واقع به جای مبارزات داخلی مذهبی - که نتیجه آن خرابی قنوات و ناامنی راه‌ها و منابع اصلی ثروت است - مبارزه با طبیعت را از یاد نبرد، چه می‌دانست که اگر قناتی خشک می‌شد، گبر و ترسا و

مُسلم و یهود، محکوم به نابودی هستند. بدین طریق مردم کرمان در واقع می‌دانستند که باید با هم یک نوع تساهل و مساهله و تسامح، خصوصاً در مورد مذهب داشته باشند تا بتوانند بر دشمن مشترک و بزرگ یعنی طبیعت، غالب آیند» (باستانی‌پاریزی، ۱۳۹۴: ۳۴۶).

از سویی دیگر هم‌زمان با دوران حیات ناصرالدین منشی کرمانی و پدر و اعمام او؛ حکام قراختایی بر کرمان حاکمیت داشتند که اکثر آنان دارای روحیه تساهل و تسامح مذهبی بودند. ترکان خاتون (قتلغ‌ترکان) - که از همه مشهورتر و دارای اعتبار بیشتری است - علاوه بر باقی ماندن بر مذهب اسلام، روش تساهل مذهبی را پیش گرفت. وجود افراد گوناگون با مذاهب مختلف اهل سنت حنفی و شافعی، شیعیان امامی و اهل تصوف در دستگاه حکومتی وی، گواهی بر این مدعاست (ن.ک: منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۴۴-۴۱). در واقع ترکان خاتون دریافته بود که برای تعامل با جامعه کرمان باید از آداب و رسوم ایرانی - اسلامی بهره بگیرد تا بتواند بر این منطقه حکومت کند (ن.ک: ترکمنی آذر، ۱۳۸۹: ۷). از همین رو در مدرسه‌ای که بر اساس مدارس دینی بنا نهاده بود؛ ناگزیر بود از توان علمی افراد با مذاهب مختلف سود جوید (ن.ک: صرفی، ضیائی، ۱۳۹۰: ۳۷). این موضوع خود دو نتیجه داشت: اول این که سطح فرهنگ مردم، گسترش می‌یافت و دوم آنکه مقبولیت خود را نزد گروه‌های مختلف مذهبی افزایش می‌داد. از همین رو کرمان در زمان ترکان خاتون به مأمنی امن برای افراد مختلف مبدل شد و از این رهگذر، کرمان شاهد رونق در زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی و اقتصادی بود (ن.ک: منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۴۷؛ شبانکاره‌ای، ۱۳۶۳: ۲۰۱؛ خیراندیش، ۱۳۷۹: ۲۹). بعد از ترکان خاتون، پادشاه خاتون و خواهر بزرگترش بی‌بی ترکان، مصاحف متعدد قرآن نوشتند (ن.ک: شبانکاره‌ای، ۱۳۶۳: ۲۰۱). علاوه بر این پادشاه خاتون - که ناصرالدین منشی کرمانی ریاست دیوان انشاء و رسائل وی را عهده‌دار بود - توجه خاصی به روحانیون داشت. «پادشاه خاتون طبقات مردم کرمان را غریق انعام و ایادی گردانید و به تخصیص ارباب عمائم [عالمان دین] را به صلاتِ گران [انعام‌های ارزشمند] و اصطناعاتِ گرامند [احسان‌های شایسته]، مخصوص فرمود.» (همان: ۷۳).

ناصرالدین منشی کرمانی در همچنین محیطی نشو و نما یافته بود و به رغم اینکه به نظر می‌رسد خاندان وی شافعی مذهب بوده باشند اما پدر، اعمام و خود ناصرالدین، افرادی آزاده و به دور از تعصبات مذهبی بودند. آنان به جز پرداختن به اهل سنت و جماعت، از ائمه شیعه نیز به نیکی یاد می‌کردند و از بیان فضائل اهل بیت علیه السلام، ابایی نداشتند. تنها جایی که ناصرالدین منشی کرمانی در آثارش به مذهب خاندان خود اشاره می‌کند آنجاست که در کتاب «سمط العلی للحضرة العلیا» از یکی از عموهای خود با نام شهاب‌المله و الدین ابوالحسن علی یزدی یاد می‌کند و وی را از بزرگان شافعی می‌داند. از آنجا که

ناصرالدین هفت ساله، بعد از مرگ پدرش، مدت‌ها نزد این عمومی خود پرورش یافته بود، این فرد را استاد، مربی و مخدوم خود می‌داند:

«و عمّم مولانا قدوه الشافعیین، شهاب‌الملّه و الدّین ابوالحسن علی یزدی که به حقیقت در متانتِ علوم و تبخّر در فنونِ معقول و منقول و فروع و اصول، مشارّالیه بود، بی‌آنکه در کرمان، تصوّر غرضی مالی کرده بود یا خیالِ منفعتی جاهی بسته، بعد از سیاحت اقطار دیار و جولان ابعاد و اقصای امصار، توطن در این مُلک اختیار کرد و تا روز وفات از هر منصبی دل فریب، مجتنب بود و به عزّ عزلت مصون و به پرورشِ درختِ دانش مشعوف و روزگارش به تمهیدِ قواعدِ دینیات و تشیید مبانی یقینیات، مصروف و به سبب آنکه عم و استاد و مربّی و مخدوم من بود، در اطرای و زیادات از این مبالغتی نمی‌کنم» (منشی کرمانی، ۱۳۹۴: ۶۴-۶۳).

پس ناصرالدین منشی جزء آن شافعی‌مذهبانی است که به بیان محاسن و فضائل اهل بیت علیه‌السلام نیز پرداخته است. نویسنده کتاب تاریخ تشیع در ایران بر این عقیده است که از سده هفتم هجری قمری به علل مختلف که یکی از آنان می‌تواند سقوط خلافت عباسی باشد؛ جریانی که می‌توان آن را تسنن دوازده امامی نامید؛ در ایران شکل گرفت. بدین صورت که برخی از بزرگان سنی‌مذهب در آثار خود با علاقه هر چه تمامتر به اهل بیت و اخبار آنها توجه کرده‌اند و یا حتی آثاری مستقل در شرح حال امامان اثنی‌عشری نگاشته‌اند. (جعفریان، ۱۳۷۵: ۲ / ۷۲۹-۷۲۶)

نتیجه‌گیری

نوشتار حاضر بر آن بود تا بر اساس دو اثر منثور ناصرالدین منشی کرمانی یعنی کتاب‌های «سِمط‌العلی للحضره‌العلیا» و «نسائم‌الاسحار من لطائم‌الاجبار»، نوع مذهب و گرایش‌های مذهبی ناصرالدین منشی کرمانی را مورد واکاوی قرار داده و بدین پرسش پاسخ دهد که از منظر آثار تألیفی و منثور ناصرالدین منشی کرمانی، وی چه رویکرد مذهبی داشته و آیا این رویکرد در ادبیات نگارش او مشهود است؟ یافته‌های نوشتار حاکی از آن است که ۱- بر اساس روایت‌های مختلفی که ناصرالدین منشی کرمانی در دو اثر «سِمط‌العلی للحضره‌العلیا» و «نسائم‌الاسحار من لطائم‌الاجبار» آورده و در متن مقاله بدان‌ها پرداخته شد؛ وی در کنار ارائه دیدگاهی مثبت در باب خلفای راشدین و پرداختن به وصف و نعت آنان؛ از ائمه شیعه نیز به نیکی یاد کرده است و این امر تا حد زیادی رویکرد آزادمنشانه و به دور از تعصب وی را نشان می‌دهد. به عبارت بهتر وی در معرفی افراد به عملکرد آنها نگاه کرده و اگر فردی دارای صفاتی همچون آزادگی، عدل، علم، انصاف و یا شجاعت بوده است، جدای از نوع مذهبش؛ مورد تحسین و تمجید ناصرالدین منشی کرمانی قرار گرفته است؛ و بالعکس اگر فردی ظالم، طاغی، کم‌دانش و نادان

بوده است، ناصرالدین لحظه‌ای در نکوهش و ملامت او درنگ نکرده است. خواه این فرد از اهل سنت باشد یا از شیعه، خواه صوفی باشد یا متشرع. ۲- طبق اشاراتی که ناصرالدین منشی کرمانی به مذهب خاندان خود در نثر «سیمط‌العلی للحضره‌العلیا» کرده است، تا حد زیادی روشن گردید که وی بر مذهب شافعی بوده است اما دارای تساهل و تسامح مذهبی نیز بوده و همانگونه که در متن مقاله نیز بدان پرداخته شد این امر تا حد زیادی ریشه در مکان رشد و تعالی او یعنی کرمان و زمانه حیاتش یعنی عصر قراختاییان دارد. مکانی که اکثر مردمانش دارای روحیه تعامل و تساهل مذهبی بوده و همواره مذاهب گوناگون در این سرزمین هم‌زیستی داشته‌اند؛ و حکومتی که بیشتر حاکمانش با رویکردی همراه با تسامح، افراد گوناگون با مذاهب مختلف اهل سنت حنفی و شافعی، شیعیان امامی و اهل تصوف را در دستگاه حکومتی خود به کار گرفته بودند. ۳- با تأملی در بخش‌های مختلف دو کتاب «سیمط‌العلی للحضره‌العلیا» و «نسائم‌الاسحار من لطائف‌الاجبار» می‌توان دریافت که ناصرالدین منشی کرمانی با تسلط بر ادب فارسی و عربی، هم با نثری منشیانه و فنی و هم با نثری ساده و روان می‌کوشد راه و روش درست حاکمیت، وزارت، دبیری و ... را به حاکمان و وزیران و سایر دولتمردان بیاموزد. وی چنان هنرمندانه به این امر می‌پردازد که حتی همعصرانش نیز بدان معترفند:

خلاصه‌ه حرکات سپهر، ناصر دین	که مُلک را به مکان تو احترام بود
تو آن بزرگ هنرپروری که گاه سخن	شکر ز غصه لفظ تو تلخ کام بود
چو بحر طبع لطیف تو موج گوهر زد	حدیث قلزم و امثال او حرام بود
مرا به دست صبا که گهی سلام فرست	که یادگار دل دوستان، سلام بود.

References

- Afzal al Dīn Kirmānī, Aḥmad ibn Ḥamid (1977). *Kitāb i 'Iqd al 'Ula li l Muqefe' al A'la*, ed. 'Alī Muḥammad 'Āmerī Nā'īnī and Muḥammad Ibrāhīm Bastānī Parīzī. Tehrān: Rūzbihān. [In Persian].
- Bastānī Parīzī, Muḥammad Ibrāhīm (2015). *Vādī yi Haftvād: Bahsī dar Tārīkh i Ijtīmā'ī va Āsār i Tārīkhī yi Kirmān*, Vol. 1. Tehrān: Našr e 'Elm. [In Persian].
- Biran, Michal (2001). «Qarakhanid Studies», *Cahiers d'Asie centrale* [En ligne], 9. [In English].
- Biran, Michal (2005). *The Empire of the Qara Khitai in Eurasian History*. Cambridge University press. [In English].
- Bosworth, Clifford (2002). *New Islamic Dynasties: A Guide to Chronology and Genealogy*, translated by Fereydoun Badrei, Tehran: Center for the Recognition of Islam and Iran. [In Persian].

- Foumani Gilani, Mulla Abdol-Fattah (1960). History of Gilan, edited by Manouchehr Sotoudeh, Tehran: Iranian Cultural Foundation. [In Persian].
- Gardizi, Abdol-Hayy ibn al-Dahhak (1984). Zain al-Akhbar, edited by Abdol-Hayy Habibi, Tehran: Dunya-e-Kitab. [In Persian].
- Hafiz Abro, Shahab al-Din Abdullah (1996). Geography of Hafiz Abro, Vol. 3, Tehran: Maktoob. [In Persian].
- Ḥamavī, Yāqūt (2001). Mu'jam al-Buldan, tarj. 'Alī-Naqī Manzavī. Tehrān: Sāzmān-e Mirās-e Farhangī. [In Persian].
- Jūzjānī, Minhāj Sirāj (1984). *Ṭabaqāt i Nāserī*, ed. 'Abd al Ḥayy Ḥabībī. Tehrān: Donyā ye Ketāb. [In Persian].
- Juvaynī, 'Alā' al Dīn 'Aṭāmalik (2006). *Tārīkh i Jahān gušā*, Vol. 2, ed. Muḥammad b. 'Abd al Wahhāb. Tehrān: Naqš e Qalam. [In Persian].
- Ḳāfī, Majd (2007). Rawzat al Ḳald, ed. Ḥosayn Ḳadīv Jam. Tehrān: Kitāf furūšī ye Šāh Ābād. [In Persian].
- Khairandish, Abdolrasoul (1990). "The Endowments of the Qara khtayids of Kerman (An Example of Endowment Measures of Female Rulers in the History of Iran", Endowment of the Eternal Legacy, Vol. 29. [In Persian].
- Kiyānī, Moḥsen (1981). *Tārīkh i Ḳānaqāh dar Īrān*, čāp e 2. Tehrān: Enteshārāt e Ṭahūrī. [In Persian].
- Mīr Afzalī, Sayyid 'Alī (1987). *Šo'arā ye Bāstān e Kirmān*. Tehrān: Kazerūnīyeh. [In Persian].
- Moqaddasī, Abū 'Abd Allāh Muḥammad ibn Aḥmad (1982). *Aḥsan al Taqāsīm fī Ma'rifat al Aqālīm*, Vol. 2, tarj. 'Alī Naqī Manzavī. Bī jā: Šerkat e Mo'allefān va Motarjemān e Īrānī. [In Persian].
- Munshi Kermani, Naser al-Din (1982). *Simṭ al-'ulā li l-ḥaḍrat al-'ulyā*, edited by Abbas Iqbal, vol. 2, Tehran: Asatir. [In Persian].
- Monšī ye Kirmānī, Nāšer al Dīn (1982). *Simṭ al 'ulā li l ḥaḍrat al 'ulyā*, Vol. 2, ed. 'Abbās Eqbāl. Tehrān: Āsāṭīr. [In Persian].
- Monšī ye Kirmānī, Nāšer al Dīn (1994). *Simṭ al 'ulā li l ḥaḍrat al 'ulyā*, ed. and rev. Maryam Mīr Šamsī. Tehrān: Enteshārāt e D. Maḥmūd Afšār bā hamkārī ye Soḳan. [In Persian].
- 'Utbī, Abū Našr Muḥammad b. 'Abd al Jabbār (1424 AH / 2004 AD). *al Yamīnī*, ed. Eḥsān Zanūn al Ṭamīrī. Bayrūt: Dār al Ṭalī'a. [In Persian].
- Rūstā, Jamšīd va Pūr Mehdīzādeh, Sahar (2000). *Qarā Ḳiṭā'iyān az Āghāz tā Pāyān*. Tehrān: Enteshārāt e D. Maḥmūd Afšār bā hamkārī ye Soḳan. [In Persian].
- Šafā, Zabīḥ Allāh (1999). *Tārīkh e Adabīyāt dar Īrān*, Joz' 1–2, Vol. 3, Bāb 8. Tehrān: Ferdowsī. [In Persian].

Şarfī, Moḥammad Reżā va Žiyā'ī, 'Abbās (2011). *Yār e Safar Karde*. Kirmān: Dānešgāh e Bāhonar e Kirmān. [In Persian].

Šabānkārā'ī, Muḥammad b. 'Alī b. Muḥammad (1983). *Majma' al-Ansāb*, ed. Mīr Hāšem al-Moḥaddes. Tehrān: Amīr Kabīr. [In Persian].

Tārīkh i Shāhī (2011). ed., commentary and introduction by Bastānī Parīzī. Tehrān: 'Ālam. [In Persian].

Torkmānī Āzar, Parvīn (2010). "Naqš e Hošmandī va Tadbīr hā ye Siyāsī ye Ḥukamā dar Ījād e Amnīyat va Tosa' ye Jam'iyat (Mūreh ye Qarā Kīṭā'iyān e Kirmān)", *Ma'qālāt e Tārīkhī*, Mo'assese ye Pažūheš hā ye Insānī va Farhangī, Vol. 1, No. 1. [In Persian].

